REKOMENDACIJOS

vaikams ir paaugliams, jų tėvams ir su jais dirbantiems specialistams

DĖL ATSPARUMO PRIEŠIŠKŲ TARNYBŲ VYKDOMAM VERBAVIMUI ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE STIPRINIMO

Rekomendacijas parengė:

Policijos departamentas

Nacionalinis krizių valdymo centras

VSD LIETUVOS ŽVALGYBA

Valstybės saugumo departamentas

Šios rekomendacijos skirtos vaikams ir paaugliams (ypač 6–12 klasių mokiniams), jų tėvams (globėjams) ir su jais dirbantiems specialistams: mokytojams, socialiniams pedagogams, mokyklų administracijoms, jaunimo darbuotojams, socialiniams darbuotojams, globos įstaigų darbuotojams, neformaliojo švietimo įstaigų vadovams.

Rekomendacijų tikslas – didinti nepilnamečių, jų tėvų ir su jais dirbančių specialistų gebėjimą atpažinti verbavimo elektroninėje erdvėje požymius, suprasti su tuo susijusias grėsmes ir užtikrinti tinkamą reagavimą laiku į įtartinus pasiūlymus.

Rekomendacijose pateikiama informacija, kaip priešiškų valstybių žvalgybos ir kitos tarnybos, taip pat organizuotos nusikalstamos grupės, sukčiai ar kiti asmenys gali mėginti įtraukti vaikus į nusikalstamas ar pavojingas veiklas per socialinius tinklus ir susirašinėjimo programėles, apžvelgiamos dažniausios verbavimo schemos, identifikuojami „raudoni signalai“ ir nurodomi rekomenduojami veiksmai gavus įtartiną pasiūlymą.

Rekomendacijos remiasi Lietuvoje taikomomis prevencinėmis gairėmis ir viešai skelbiama informacija apie Ukrainoje fiksuotus atvejus, kai nepilnamečiams siūlomas lengvas uždarbis už užduotis, kurios vėliau gali virsti pavojingomis nusikalstamomis veikomis (padegimais, sprogdinimais ar žvalgybinės informacijos rinkimo veikomis).

Pažymėtina, kad verbavimo procesas dažniausiai vyksta etapais – nuo pirminio kontakto ir „nekaltų“ užduočių iki sistemingo įtraukimo į nusikalstamas veikas, naudojant manipuliaciją, psichologinį spaudimą ir šantažą. Ankstyvas šių etapų atpažinimas yra esminė prevencijos sąlyga.

REKOMENDACIJOS VAIKAMS IR PAAUGLIAMS

I. Kaip gali vykti verbavimas (paprastai – etapais)

1. **Užkalbinimas**. Dažniausiai parašo nepažįstamas (arba mažai pažįstamas) žmogus socialiniuose tinkluose ar susirašinėjimo programėlėje. Jis gali apsimesti bendraamžiu, draugu, žaidimų komandos nariu, darbdaviu, aktyvistu ar net oficialios institucijos atstovu. Tikslas – užmegzti kontaktą ir pelnyti pasitikėjimą.

2. **„Nekaltas“ pirmasis prašymas**. Siūloma atlikti paprastą, iš pirmo žvilgsnio nepavojingą veiksmą už atlygį: nufotografuoti pastatą / teritoriją, nupiešti grafitį, pritvirtinti lipduką, perduoti daiktą, paspausti patiktuką / pasidalyti įrašu, prisijungti prie uždaros grupės. Taip tikrinama, ar asmuo sutiks vykdyti užduotis.

3. **Patikrinimas ir įtraukimas**. Jei vaikas sutinka, prašymai darosi konkretesni ir rizikingesni, pavyzdžiui, domėtis apsauga, darbo grafiku, įėjimais, transporto judėjimu, nufilmuoti, kur stovi technika, kas kur gyvena, kokios yra apsaugos kameros. Taip siekiama palaipsniui įtraukti ir pripratinti prie užduočių vykdymo.

4. **Spaudimas ir pririšimas**. Verbuotojas pradeda manipuliuoti – prašo slėpti bendravimą, ragina ištrinti žinutes, skubina veikti, grasina pranešti policijai arba Valstybės saugumo departamentui (VSD), gąsdina bausmėmis, žada, kad „tau kaip nepilnamečiui nieko nebus“, bando sukelti kaltės ar gėdos jausmą, reikalauja atsiųsti nuotraukų / vaizdo įrašų kaip įrodymų. Šiame etape siekiama perimti kontrolę ir užkirsti kelią kreipimuisi pagalbos.

5. **Perėjimas į nusikaltimą**. Gali būti prašoma daryti veiksmus, kurie kelia pavojų ar yra neteisėti. Pavyzdžiui, Ukrainoje viešai užfiksuotais atvejais nepilnamečiams siūlyta vykdyti padegimus, palikti ar pernešti sprogstamuosius daiktus, sabotuoti infrastruktūrą, rinkti žvalgybinę informaciją. Svarbu suprasti, kad priešiškoms tarnyboms vykdytojas yra tik vienkartinis įrankis – joms nerūpi jo saugumas ar ateitis.

II. Kur dažniausiai vyksta verbavimas (kanalai)

- Socialiniai tinklai ir susirašinėjimo programėlės (įskaitant uždaras grupes, kanalus, botus).
- Darbo skelbimai, greito uždarbio pasiūlymai, užduočių platformos.
- Kompiuterinių žaidimų bendruomenės: klanai, „Discord“ serveriai, komandos paieškos, turnyrų grupės, virtualios dovanos („gift“) ar naudos.
- Pažinčių ir bendravimo programėlės, kuriose lengva apsimesti kitu asmeniu.
- Netikros institucijų ar organizacijų paskyros (policijos, mokyklos, savivaldybės, savanorių ar patriotų organizacijų), kuriose prašoma padėti.

III. „Raudoni signalai“ (kada sustoti ir ieškoti pagalbos)

- **Siūlomas atlygis už keistus veiksmus:** prašoma fotografuoti / filmuoti pastatus, automobilius, žmones, saugos priemones; piešti grafičius; palikti ar pernešti daiktus; daryti žalą; pakoreguoti ženklus (pvz., kelio ženklus); sutrikdyti darbą.
- **Prašoma slėpti bendravimą:** „niekam nesakyk“, „tėvai nesupras“, „mokytojai tik trukdys“, „ištrink žinutes“.
- **Spaudimas skubėti**: „reikia dabar“, „turi 10 minučių“, „jei nepadarysi – prarasi progą“.
- **Grasinimai ir šantažas:** „aš turiu tavo duomenis“, „išsiųsiu į policiją“, „įkelsiu į mokyklos grupę“, „visi sužinos“.
- **Bandoma įtikinti**, kad „tau nieko nebus, nes esi nepilnametis“ arba kad „tai tik žaidimas / užduotis“.
- **Klausiama konkrečių dalykų apie žmones ir vietas:** kas kur gyvena, kada kas būna namie, kur yra kameros, kada keičiasi apsauga, kokiais maršrutais juda transportas.
- **Prašoma pereiti į kitą programėlę**, naudoti slaptus bendravimo būdus.
- **Siūloma naudoti anonimiškumo priemones**, pvz., naujas paskyras, vienkartinius kontaktus ar kitus būdus slėpti tapatybę.

IV. Prevencija (kaip apsisaugoti)

Norint išvengti pavojingų situacijų, svarbu laikytis šių kasdienio saugumo principų:

- **Asmenine informacija dalykis atsakingai:** neviešink savo adreso, mokyklos / klasės, kasdienės rutinos, buvimo vietos realiu laiku, artimųjų kontaktų, dokumentų nuotraukų, bilietų, leidimų, pažymėjimų ar kitų asmeninių duomenų.

- **Tvarkyk privatumo nustatymus socialiniuose tinkluose:** naudok privačią paskyrą, ribok, kas gali matyti tavo turinį, rašyti ar komentuoti, nepriimk nepažįstamų asmenų į artimųjų sąrašus („Close friends“).

- **Saugok paskyras:** naudok stiprius slaptažodžius, dviejų žingsnių patvirtinimą, niekam neatskleisk prisijungimo duomenų, nespausk įtartinų nuorodų ir neįdiek nepatikimų programų.

- **Būk atsargus su greitu uždarbiu:** jei siūlomi pinigai už užduotis, susijusias su fotografavimu, objektų stebėjimu, grafičiais, daiktų perdavimu ar slaptais prašymais, tai beveik visada yra pavojus. Nesutik su slaptumu: jei prašoma niekam nesakyti – tai signalas nutraukti kontaktą ir kreiptis pagalbos.

- **Kritiškai vertink informaciją:** internete žmonės gali apsimesti kitais – nuotrauka, vardas ar pateikiama informacija nėra įrodymas, kad asmuo yra patikimas / tikras.

- **Reaguok, jei įtraukiamas tavo draugas:** jei pastebi, kad draugas įsitraukia į įtartiną veiklą ar jam taikomas spaudimas, ir įtari, kad jis gali būti verbuojamas, nedvejodamas pasitark su suaugusiuoju.

- **Kritiškai vertink vaizdo įrašus, balso žinutes ir nuotraukas** – naudojant dirbtinį intelektą gali būti kuriami netikri vaizdai („deepfake“), naudojami manipuliacijai, šantažui ar dezinformacijai.

V. Ką daryti, jei verbuotojas parašė ir siūlo atlikti užduotį

1. **Atpažink:** tai gali būti verbavimas, net jei prašymas atrodo smulkmena. Įvertink: ar asmuo nepažįstamas? Ar prašymas keistas, susijęs su fotografavimu / objektais / daiktais / žala? Ar prašoma slėpti bendravimą?

2. **Nesivelk:** neatlik jokios užduoties (net juokais), nesiųsk papildomų duomenų: savo adreso, mokyklos, buvimo vietos, dokumentų, nuotraukų, draugų kontaktų, neįsivelk į ginčą ir nebandyk perauklėti verbuotojo – tavo tikslas yra nutraukti kontaktą ir pranešti.

3. **Pranešk:** nedelsdamas pasakyk tėvams (globėjams) ir (ar) mokytojui, socialiniam pedagogui. Prireikus gali kreiptis į atsakingas institucijas:

- jei tau kyla pavojus ar susidaro situacija, kai būtina skubiai reaguoti, – skambink 112;
- jei tau grasina, šantažuoja ar įtraukia į neteisėtą veiklą – kreipkis į policiją;
- jei gauni įtartiną pasiūlymą ar įtari galimą verbavimo atvejį – informuok VSD (tel. +370 700 70 007, el. p. pranesk@vsd.lt).

4. **Išsaugok įrodymus:** padaryk ekrano nuotraukas, išsisaugok vartotojo vardą, nuorodą į profilį, pokalbio datą / laiką, prašymų tekstą. Neištrink pokalbio, kol nepasitarei su suaugusiuoju ar institucija (jei reikia – užblokuok, bet įrodymus išsaugok).

Jeigu jau atlikai kažkokią užduotį (pvz., nusiuntei nuotrauką ar įvykdei smulkų nurodymą), pasitark su artimu žmogumi ir pranešk pirmiau nurodytais telefonais.

VI. Kaip verbuotojai bando pririšti (manipuliacijos ir gąsdinimai)

Verbuotojai dažnai naudoja psichologinį spaudimą, kad priverstų tęsti bendravimą ir vykdyti užduotis:

- **Teigia, kad „jau per vėlu“:** bando įtikinti, kad tu nebeturi pasirinkimo ir privalai tęsti.
- **Sureikšmina tavo „kaltę“:** teigia, kad jau padarei kažką rimto, todėl turi atsilyginti vykdydamas toliau.
- **Gąsdina pasekmėmis:** meluoja apie bausmes ir gąsdina, kad pranešus institucijoms „bus dar blogiau“.
- **Izoliuoja:** skatina niekam nepasakoti, menkina tėvus / mokytojus, kuria „mes prieš juos“ jausmą.
- **Šantažuoja:** grasina paviešinti žinutes, nuotraukas ar kitą informaciją, taip pat gali grasinti pranešti teisėsaugai.

REKOMENDACIJOS TĖVAMS (GLOBĖJAMS) IR SU VAIKAIS DIRBANTIEMS SPECIALISTAMS

Tėvai (globėjai) ir su vaikais dirbantys specialistai atlieka svarbų vaidmenį anksti atpažįstant galimą nepilnamečių įtraukimą į rizikingas ar neteisėtas veiklas. Siekiant užtikrinti veiksmingą prevenciją, svarbu atkreipti dėmesį į veiksnius, kurie gali didinti vaiko pažeidžiamumą susidūrus su verbavimu elektroninėje erdvėje, laiku pastebėti elgesio pokyčius ir užtikrinti saugią aplinką pagalbos paieškai.

I. Kas didina vaikų pažeidžiamumą susidūrus su verbavimu (rizikos veiksniai)

- **Finansinis pažeidžiamumas:** siekis greitai užsidirbti, skolos, impulsyvus vartojimas, priklausomybė nuo pirkinių ar žaidimų.
- **Socialiniai sunkumai ir ribotas bendravimas:** socialinė izoliacija, patyčios, konfliktai šeimoje, santykių krizės, vienišumas.
- **Priežiūros trūkumas:** daug laisvo laiko ir ribota suaugusiųjų priežiūra (atostogos, po pamokų).
- **Intensyvus buvimas internete:** aktyvus dalyvavimas uždarose grupėse, anoniminėse platformose ar žaidimų bendruomenėse.
- **Rizikingas elgesys:** ankstesni nusižengimai, impulsyvumas, polinkis rizikuoti, nuotykių ar stiprių įspūdžių paieška.

II. Galimi požymiai, kad vaikas gali būti užkalbintas / įtraukiamas

- **Nepagrįsti materialiniai pokyčiai:** staiga atsiradę pinigai, nauji daiktai ar mokamos („premium“) paslaugos be aiškaus paaiškinimo.
- **Padidėjęs slaptumas telefone:** keičia slaptažodžius, slepia ekraną, ištrina pokalbius, naudoja slaptus pokalbius, naujas paskyras.
- **Ryšiai su nepažįstamais asmenimis:** atsiranda naujų neaiškių kontaktų, su kuriais intensyviai bendrauja. Mini, kad turi „susitikti“, „kažką paimti“, „kažką perduoti“, bet negali aiškiai paaiškinti, su kuo ir kodėl.
- **Pasikeitę naudojimosi internetu įpročiai namuose:** aktyviai bendrauja naktimis, staigus poreikis nuolat būti prisijungus, stiprios emocinės reakcijos, jei negali naudotis telefonu ar internetu.
- **Pasikartojantis išėjimas iš pamokų ar veiklų:** dažnai išeina „paskambinti“, „susitikti“, dingsta trumpam be aiškios priežasties.
- **Neįprastas domėjimasis konkrečiais objektais ar jų veikimu**, pvz., pradeda rūpėti infrastruktūra, apsaugos priemonės, transporto judėjimas, institucijų ar pareigūnų veikla.

III. Kaip kalbėtis su vaiku (pagrindiniai principai)

- **Kalbėkite ramiu tonu, be kaltinimų**. Venkite skubotų draudimų, moralizavimo ar telefono atėmimo kaip pirmos reakcijos – tai gali paskatinti vaiką slėpti informaciją ir nutraukti bendravimą. Tikslas – sudaryti saugią aplinką, kad vaikas pasakotų, o ne gintųsi ar slėptų informaciją. Atskirkite vaiką nuo situacijos: aiškiai konstatuokite, kad vaikas nėra blogas, tačiau situacija, į kurią jis pateko, yra pavojinga. Normalizuokite pagalbos prašymą: pabrėžkite, kad kreiptis pagalbos yra teisingas sprendimas, net jei vaikas jau atliko tam tikrus veiksmus. Užduokite aiškinamuosius, atvirus klausimus:

- Kas parašė ir per kokią platformą?
- Kokie buvo prašymai ar užduotys?
- Ar buvo siūlomas atlygis?
- Ar buvo prašoma slėpti bendravimą?
- Ar buvo grasinama ar daromas spaudimas?
- Ar yra išsaugotų žinučių, nuotraukų ar kitų įrodymų?

- **Susitarkite dėl saugumo:** kol bandoma išsiaiškinti situaciją, vaikas privalo nevykdyti jokių prašymų, nieko neperduoti, nefotografuoti ir nesusitikti su nepažįstamais asmenimis.

IV. Reagavimo algoritmas (tėvams, mokyklai / įstaigai)

Užtikrinkite saugumą čia ir dabar. Jei vaikas turi įtartiną daiktą ar kalba apie paketą, nurodykite jo neliesti, tučtuojau atsitraukti, informuokite administraciją ir, jei reikia, nedelsiant skambinti 112.

Išsaugokite informaciją. Paprašykite vaiko parodyti susirašinėjimą; fiksuokite ekrano nuotraukas (su vartotojo vardu, data / laiku), išsisaugokite nuorodas į profilius, kanalų pavadinimus. Neprašykite vaiko visko ištrinti – taip gali sunaikinti svarbius įrodymus. Neskatinkite vaiko, kad savarankiškai kontaktuotų su galimu verbuotoju ar bandytų išspręsti situaciją pats. Venkite patys asmeniškai grasinti ar kontaktuoti su galimai pavojingais asmenimis.

1. **(Mokyklai / įstaigai) Informuokite tėvus (globėjus)** ir suderinkite bendrą veiksmų planą (tais atvejais, kai tai gali kelti papildomą riziką vaikui, vadovaukitės įstaigos vaiko saugumo procedūromis).

2. **Praneškite kompetentingoms institucijoms.** Jei kyla įtarimų dėl verbavimo ar įtraukimo į priešišką veiklą, susisiekite su VSD telefonu +370 700 70 007 arba el. paštu pranesk@vsd.lt (įvertinę situaciją, ir su policija).

3. **Suteikite emocinę paramą ir užtikrinkite tęstinę pagalbą.** Įvertinkite, ar vaikui reikia psichologo, socialinio pedagogo, atvejo vadybos; planuokite prevencinį darbą klasėje / grupėje.